

Мовознавство

УДК 811. 161. 2'371

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ РЕМАРКИ В ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)

Н. Я. Іванишин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української мови;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-08; e-mail: nata_ivanishyn@ukr.net*

У статті проаналізовано ремарку як конденсатор імпліцитності в драматургійному тексті, виявлено її функціональне навантаження, охарактеризовано сюжетотвірну, інтенційну та характеротвірну функції в художніх текстах кінця ХІХ – поч. ХХ століття.

Ключові слова: *драматургійний текст, драма, текст, інтенція, ремарка, імпліцитність.*

Драматургійний текст - полізначеннєве утворення, в якому важлива роль належить імпліцитному смислотворенню. Реалізація прихованого потенціалу драми зумовлена насамперед особливостями її структурно-композиційної, комунікативної організації. Незважаючи на те, що драматургійному тексту притаманні такі риси, як сценічність, специфіка актуалізації діалогу, перехід авторської характеристики персонажів на маргінальну позицію у представленні дійових осіб, інтерференція різнотипних антропоцентричних начал (автора й персонажів), наявність одного центрального конфлікту та специфічної структури, українська драма кінця ХІХ – поч. ХХ століття характеризується перенесенням ваги у представленні подій, зображенні персонажів з експліцитності на імпліцитність [1]. Посилений психологізм, символізм, акцент на особистість та її оказіональну поведінку, неомислення дійових осіб дозволяють найповнішою мірою розкрити імпліцитний потенціал драми зазначеного періоду. Перехід до модерної художньої свідомості позначається на структурі й семантиці драматургійних текстів, зокрема все більшої ваги набуває ремарка як така структурно-семантична одиниця, яка, актуалізуючись у тексті драми, формує його цілісність та служить для виявлення інтенцій (імпліцитних чи експліцитних) автора.

У зв'язку цим **мета статті** полягає у виявленні та описі ролі ремарки як бази для формування латентних смислів, яка виявляє інтенції креатора та формує цілісність тексту. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати ремарку як структурно-семантичний компонент драми, здатний виявляти комунікативні наміри автора;
- виявити функціональне навантаження ремарки, спрямованої на імпліцитне смислотворення у драматургійному тексті.

Трактування ремарки у науковій літературі характеризується контроверсійністю. Вона окреслюється то як важливий елемент у структурі драми, то як допоміжний засіб, що суттєво не впливає на розгортання сюжету. Розглянемо окремі погляди. Так, автори «Літературознавчого словника-довідника» вважають, що ремарка – це «авторські пояснення у драматичному творі стосовно умов та часу дії, зовнішнього вигляду та поведінки дійових осіб тощо. Ремарки виконують настановчу роль для режисерів, акторів та читачів» [3, с. 576]. У Словнику української мови подано схоже визначення: ремарка трактується як «авторська примітка у тексті п'єси, що містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб» [8, т. 8, с. 500]. Дещо іншу інтерпретацію терміна спостерігаємо в праці Н. Ніколіної, яка зазначає, що ремарка – це «особливий тип композиційно-стилістичних одиниць, що включаються у текст драматургійного твору, і, разом із монологами й репліками персонажів, сприяють створенню його цілісності... Вони виступають як органічний компонент художнього тексту й... активно беруть участь у розгортанні його образів і встановленні міжтекстових зв'язків, у вираженні авторської точки зору» [6, с. 206; 214]. Наголошують на тому, що ремарка вже давно перестала бути чисто технічним, допоміжним засобом у тексті драми, В. Мізецька («... Ремарка виходить за межі суто допоміжних функцій і характеризується самодостатньою художньою цінністю. ... Нерідко вона передає смисл цілої сюжетної ланки» [4, с. 8]), Н. Мостова («Ремарка доповнює зміст тексту..., її призначення полягає у тому, щоб пояснити, конкретизувати дію персонажа» [5, с. 253]).

Отже, ремарка здатна значно розширювати свої функції, перетворюючись у специфічний засіб додаткового смислового прирощення тексту. Вона перестала бути просто службовим засобом і перетворилася на невід'ємну частину художнього цілого, набула певної самостійності в його межах.

Цей засіб передачі авторської позиції здатний безпосередньо впливати на режисера, акторів та читачів драми, виявляючи, таким чином, свою прагматичну зумовленість, імпліцитну зорієнтованість та визначаючи адекватність інтерпретації тексту.

Очевидно, що ремарка виступає як своєрідна «зона контакту» автора з адресатом завдяки визначеним дискурсивним стратегіям драма-

турга. Необхідно зазначити, що функціонування авторських ремарок у драмі співвідноситься з такою його особливістю, як адресатна поліфонія [9, с. 53], тобто драматургійний текст може сприйматися не лише «простим» читачем, але й «зацікавленими» читачами інтерпретаторами, до яких відносимо науковців, режисерів, акторів тощо. Акцентуємо, що перлокутивний ефект в обох випадках є різним: якщо сприйняття першого пов'язане насамперед із естетичною насолодою, то рецепція його другою групою реципієнтів доповнюється їх креативною позицією. Інтерпретуючи драму, адресати-інтерпретатори трансформуються в адресантів, і, реалізуючи задум драматурга, застосовують колективний сугестивний вплив на глядача чи читача [9, с. 53], реалізуючи таким чином імпліцитнозначеннєвотвірний потенціал цієї композиційно-стилістичної одиниці (ремарки).

Ремарка може задавати відлік імпліцитності у ДТ. Її креативний потенціал ретранслюється через мовні засоби, зокрема й лексичні. За посередництвом ремарки уможлиблюється глибша, рельєфніша латентна характеристика дійових осіб, повніше розуміння інтеракції між персонажами, тобто спостерігаємо реалізацію *характеротвірної* функції. Ремарка як міта імпліцитності часто розгортає драматичну дію, є тлом для розуміння та декодування мікроконфлікту, закодованого в сегменті.

Наприклад:

Жандарм. (По їх відході хвилю мовчить, стоячи недвижно серед хати напротив Анни, яка стоїть коло вигаслої (курсив – Н. І.) печі. Відтак він випростовується і підносить голову. Остро). Анно!

Анна підводить голову, глядить на нього з невисказаною тривогою і опускає очі.

Жандарм. Сюда ходи!

Анна підходить до нього і зупиняється.

Жандарм. Ближче, ближче! Гляди мені в очі! Просто!

Анна. (Силується глядіти, тремтить уся, потому кидається перед ним на коліна). Михайле! Михайле! Не муч мене! Не можу я глядіти на тебе! Ти такий страшний! [10, с. 475].

У наведеному сегменті драми Івана Франка «Украдене щастя» представлено комунікативну інтеракцію між головними дійовими особами – Анною і Михайлом.

Епіцентром семантичного розгортання у текстовому «відрізку» виступає лексема «вигаслої» (*печі*), внутрішньоформне наповнення якої – «та, яка згасла», «та, що вичерпала себе» – переноситься на образ дійової особи (*Анни*), проектуючи таким чином подальше розгортання сюжету та формування мікроконфлікту, оскільки, персоніфікуючись, лексема «вигасла» набуває в контексті й інших, суто «людських» характеристик – «та, що перестала «горіти» («жити»)), «та, що померла (духовно)».

Шляхом інтерференції просторово-образних площин відбувається метонімічне зміщення, внаслідок якого «*вигасла піч*» накладається на характеристику дійової особи – *Анни*, тобто образ головної героїні виразнішається, вимальовується рельєфніше, чіткіше; стає зрозумілою її поведінка у стосунку до Михайла. Як бачимо, саме авторська характеристика головної героїні, представлена у ремарці, конкретизує, організовує мовний матеріал, репрезентований у діалогах.

Інформація, закладена в ремарці, значною мірою служить для виразнення драматичної дії в тексті, виходячи тим самим на реєстри макроконфліктності. Адже один із центральних образів – образ *Анни* – є ядрним елементом у композиційній структурі драми, а тому з'ясування його латентних смислових нашарувань служить своєрідною «відправною точкою» для декодування й чіткого оформлення авторських інтенцій, що виявляються релевантними, суттєвими для формування конфліктності, тобто можемо говорити і про реалізацію *інтенційної* функції.

Як бачимо, імпліцитний смисл, закодований у лексичному засобі, «працює» у двох напрямках: зорієнтовує на конфліктність та служить засобом характеристики дійової особи.

Порівняймо ще:

Жандарм (Насмішливо). Ну-ну, Миколо! Так не говори! Особливо перед шандарем з такими словами не вихапуйся. Бо між нами, шандарями, брате, така думка, що як на кого підозріння паде, а він починає бога на свідка кликати, то значить, що у нього сумління не зовсім чисте. Щось там у нього негарно.

Микола. (Змішаний, крикливо). Богом небесним свідчуся, що правда! [7, с. 501].

Комунікативне тло драми відображає ситуацію інтеракції двох комунікантів (*Михайла* та *Миколи*), взаємини яких знаходяться на грані конфлікту. У текстовому сегменті чітко простежується перевага одного зі співрозмовників (*шандря*) над іншим (*Миколою*), не викликає сумніву й підвладність *Миколи шандарю*, а тому зрозумілою є й розгубленість і навіть страх останнього, репрезентовані ремаркою – «*Змішаний, крикливо*» (Словник української мови подає таке тлумачення лексеми «*змішаний*»: «*Який відчув збентеження, ніяковість; збентежений, засоромлений*» [8, Т.3, с. 627], звідки «висновуються» такі текстові імплікації: «*страх*», «*невизначеність*», «*відчай*»).

Інша дійова особа – *шандар* – відчуває свою владу над співбесідником і сповна використовує її. Його інтенції достатньо прозоро представлені у тексті драми – бажання принизити співрозмовника, залякати його. Саме тому інтроспективна ремарка (відображає емоційний стан персонажа в момент мовлення і його ставлення до співбесідника чи предмета розмови), репрезентована лексичним засобом («*насмійливо*»), служить своєрідним маркером, мітою, що приховано характеризує героя

(шандаря) з негативного погляду: особа має владу й прагне сповна використати її, особливо стосовно *Миколи*.

Авторська ремарка може задавати точки відліку для формування конфлікту у драмі, особливо коли це вступна ремарка, яка найбільшою мірою конденсує задум креатура, формувати додаткові сюжетні лінії, виконуючи, таким чином, *сюжетотвірну функцію*. Слова, які входять у ремарку, набувають у тексті образних «прирощень», нових смислових «обертонів» [6, с. 207].

Наприклад:

До відкриття завіси чується декілька хвилин характерна українська мелодія, повна туги. Відкривається завіса. Долина серед гір. Край хати – праворуч, ліворуч – пуста. У вікно виглядає жіноча голова в чорній хустці, на ній вінок з білих квіток. З гір поволі йде і прислухається до співу прохожий. Він одягнений просто, з сумкою за плечима. Взагалі має вигляд туриста. Сліпа, що сидить в пустці, кінчає згодом свою пісню [7, с. 251].

Аналізований сегмент взятий із драми «Хам» Олександра Олеся – яскравого представника українського символізму, а тому цілком закономірним є використання автором слів із місткою семантикою – символів, декодування яких сприяє адекватній інтерпретації тексту. Запропонована цитата вказує на поліфункціональність ремарки, яка служить і для опису авторського ставлення, і одночасно дає поштовх розвитку сюжету.

Наведений текстовий сегмент побудований на антиноміях: *хата – пуста; чорне – біле*, які великою мірою прогнозують розвиток сюжетної лінії у визначеному ракурсі. Очевидно, що для драми буде характерним протиставлення двох абсолютно несумісних начал, того, що знаходиться на різних полюсах авторського оцінювання.

Імплицитні смисли, закодовані в асоціативно навантажених лексемах «пуста», «сліпа», «чорна», «білі», здатні задавати відправні точки для формування конфліктності вже в експозиції – у вступній ремарці.

Так, виходячи з контексту: *пуста* – пустота душевна (пуста (пустеля) – «в образно-символічному вираженні передає значення самотності, знедоленості, відчуженості людини; передає стан людини, що опинилась у самотності» [2, с. 92]); *сліпа* – символ «незрячості» фізичної, однак «зрячості» духовної; «*сліпа у пустці*» – єдиний промінь світла, добра у темряві; характеристика особи, яка залишилась самотньою.

Великий смислотворчий потенціал має й опис головного убору *Сліпої – чорна хустка, на ній вінок з білих квіток*. Така дескрипція служить засобом контрастної характеристики центральної дійової особи – *Сліпої*, якій притаманні полюсні характеристики. З одного боку, чорне – символ темряви, смерті, з іншого – білі квіти на чорній хустині здатні символізувати надію (контекстуально – надію на одужання), добро, світло; те, що поза «незрячістю» фізичною особі притаманна «зрячість»

духовна. Звідси: фізично сліпа героїня володіє значним духовним потенціалом (зокрема вірою в одужання), здатним переважити над фізичною вадою.

Однак той факт, що *Сліпа* закінчує свою пісню у пустці (*Сліпа, що сидить в пустці, кінчає згодом свою пісню*), засвідчує застиглість її на тих самих позиціях, непорушність, неможливість вирватися із замкненого кола. «Самотність», «відчуженість» особи стає визначальною, тобто перебиває всі інші можливі варіанти виходу із ситуації.

Отже, авторська ремарка дає поштовх до подальшого розгортання конфліктності, проектує ті вступні зауваги, на яких буде сконструйована ціла драма, паралельно характеризуючи головну дійову особу, закладаючи основу для декодування тексту драми та водночас формуючи своєрідне «замкнуте коло», прогнозуючи розв'язку – *Сліпа* залишиться у пустці, тобто самотньою, непочутою, незрозумілою.

Як бачимо, ремарка – важливий засіб, здатний актуалізувати імпліцитні смисли, закодовані в комунікативній структурі драми, які в ній конденсуються, ретранслюються і реципінуються. Він часто виступає епіцентром пульсації латентного та задає вектор розгортання тексту в прихованій перспективі. Виділені функції ремарки (сюжетотвірна, інтенційна, характеротвірна) найчастіше накладаються в межах одного текстового сегменту, «співдіють», дозволяючи тим самим адекватно проаналізувати текст та вказати на поліваріантність його інтерпретації.

Література

1. Іванишин Н.Я. Лексичні засоби формування імпліцитності в драматургічному тексті (на матеріалі української драми кінця XIX – поч. XX ст.): автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Ярославівна Іванишин. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
2. Кононенко В.І. Символи української мови / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]; 2-е вид., виправлене і доповнене. – К.: Академія, 2006. – 752 с. – (Nota bene).
4. Мизецкая В.Я. Композиционно-речевая организация драматургического текста (на материале англоязычных пьес XVI-XX вв.): автореф. дис... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Вера Ярославовна Мизецкая. – К., 1992. – 29 с.
5. Мостова Н.А. Лінгвостилістичні засоби створення художнього образу в драматургічному тексті першої половини XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 24 с.
6. Николина Н.А. Филологический анализ текста: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н.А. Николина. – М.: Академия, 2003. – 256 с.

7. Олесь Олександр. Твори: В 2 т. / Олександр Олесь. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Драматичні твори. Проза. Переклади. – 683 с.
8. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 3, 8 – К.: Наук. думка, 1970-1980.
9. Толчеева К.В. Авторская ремарка как средство визуализации и характеристики персонажа / К.В. Толчеева // Вестник ВГУ, Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 1. – С. 51-59.
10. Франко І. Украдене щастя / Іван Франко // Поезії. Мойсей: поема – К.: Дніпро, 1989. – 567 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.05.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Голянич М. І.*

FUNCTIONAL LOADING OF REMARKS IN DRAMATURGIC TEXT (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN DRAMA OF THE END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY)

N. Ivanyshyn

*Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk;
Chair of Ukrainian Language;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57;
e-mail: nata_ivanyshyn@ukr.net*

The article highlights implicit-oriented peculiarities of the remarks in dramaturgic text and the specificity of its implicitness actualization in the drama texts of the 19th beginning of the 20th century.

***Key words:** implicitness, dramaturgic text, implicitness, remark, intention.*